

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕПОЗИТНИХ ОПЕРАЦІЙ

Для виконання активних операцій комерційні банки використовують власні, залучені та запозичені ресурси, що знаходяться в їх розпорядженні.

Власний капітал комерційного банку займає невелику питому вагу у його сукупному капіталі. Якщо для суб'єктів підприємницької діяльності у сфері матеріального виробництва нормою вважається, коли власний капітал становить 50%, то для комерційного банку згідно зі ст. 35 Закону України «Про банки і банківську діяльність» достатнім буде 8%. Більша частина ресурсів комерційного банку формується за рахунок залучених та запозичених коштів, а не власних. Залучення вільних грошових коштів юридичних та фізичних осіб здійснюється банками шляхом виконання вкладних (деPOSITНИХ операцій).

На початку становлення банківської справи гроші розміщались в банківських установах як депозити на умовах, що ті ж монети, які було передано на зберігання, мають бути повернуті. У цьому аспекті термін «деPOSIT», тобто зберігання, відповідає своєму змісту. За послуги зберігачу власник коштів сплачував винагороду. На цьому етапі вказані відносини охоплювались конструкцією договору охорони. Далі депозити стали використовуватися для позик, оскільки банк повинен був повернути тільки ту суму грошей, яку він депонував до банку, а не ті ж самі гроші. Внаслідок такої метаморфози змінюється правовий зміст депозитної операції. Банк у змозі отримувати прибуток за рахунок вкладів шляхом використання цих коштів для надання кредитів третім особам.

З метою зацікавлення у залученні якомога більшої кількості вільних коштів, банки починають виплачувати юридичним та фізичним особам проценти по вкладах. Зараз банки використовують такі види депозитних операцій:

- закритий депозит, коли клієнт передає банку речі у замкнений або опечатаний ємності. Банк не має права її відкривати;
- сейфовий депозит, коли банк надає клієнту броньований сейф, який використовується ним за своїм розсудом;
- грошовий депозит, коли клієнт передає банку гроші або банківські метали на договірних засадах.

Українська банківська практика свідчить про те, що закриті та сейфові депозити використовуються лише в окремих випадках, тоді як основним видом залучення банками ресурсів є грошові депозити. Згідно з «Положенням про порядок здійснення банками України вкладних (деPOSITНИХ) операцій з юридичними і фізичними особами», затвердженим постановою Правління НБУ № 437

від 15.09.2004 р., депозити поділяються на: а) депозити на вимогу, б) строкові депозити.

Депозити на вимогу – це грошові кошти, що розміщені вкладниками в банках на умовах видачі депозиту на першу вимогу вкладника або здійснення платежів за розпорядженням власника рахунку. Строкові депозити – це такі грошові кошти, що розміщені вкладниками в банку на визначений договором строк. Вкладником може бути юридична чи фізична особа, яка розміщує готівкові або безготівкові грошові кошти або банківські метали на рахунок у банку чи придбала ощадний (депозитний) сертифікат банку на договірних умовах.

При внесенні до банку грошових коштів, залучених від юридичних і фізичних осіб, між банком та його клієнтом укладаються договори банківського вкладу (депозитний договір) та договори банківського рахунку. Згідно з депозитним договором банк, що прийняв від вкладника або для нього кошти суму, що надійшла, зобов'язаний виплачувати вкладнику цю суму та відсотки на неї на умовах, визначених договором. Обов'язковою умовою такого договору є видача банком вкладнику ощадної книжки. За користування коштами, що обліковуються на рахунку, банк сплачує відсотки, сума яких зараховується на депозитний рахунок.

Аналіз юридичної літератури свідчить, що існують дві точки зору відносно правової природи депозитного договору: прибічники першої розглядають його як різновид договору позики, автори іншої – як договір охорони.

Згідно з депозитним договором банк приймає від клієнтів гроші, якими має намір розпоряджатися на свій розсуд, зобов'язується повернути їх в визначений строк або за першою вимогою клієнта з нарахуванням обумовлених процентів. Ці договори об'єднує відносна єдність змісту і свідчить про те, що такі договори повністю охоплюються конструкцією договору позики [7]. Автори іншої точки зору, розглядають грошовий депозит, особливо депозит на вимогу, як договір охорони [8]. Вони вважають, що різниця між договором охорони та договором позики полягає в меті, яку переслідують сторони. Коли мова йде про позику, надання грошей здійснюється в інтересах того, хто їх отримує, тобто боржника за договором позики. Коли ж мова йде про охорону – надання грошей здійснюється в інтересах покладавця, який бажає зберегти гроші, щоб витратити потім на свої потреби і в процесі охорони забезпечити їх безпеку. За депозитним договором на вимогу клієнт в будь-який час може забрати свої гроші і отримує за охорону грошей банку невеликі проценти. Таким чином, охорона грошей у банку на депозитному рахунку здійснюється більше в інтересах клієнта, а не банку.

З цією думкою не можна погодитися, оскільки у діловому обороті договори укладаються в інтересах обох сторін. Основна мета банку – залучити як можна більше вільних коштів, щоб використати їх як банківський ресурс. З цієї позиції банк не менше клієнта захищений в отриманні грошей останнього. Банк за договором охорони нічого не сплачує покладавцю, навпаки, йому сплачують за послуги по забезпеченню збереження майна. І тільки конструкція договору позики дозволяє з'ясувати, чому банк сплачує винагороду своєму клієнту за охорону коштів на депозитному рахунку.

Точка зору про те, що банківський вклад є різновидом договору позики, витікає із аналізу ст.ст. 1046, 1058 ЦК України. Згідно зі ст. 1058 ЦК України за договором банківського вкладу одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї на умовах та в порядку, встановлених договором.

Договір банківського вкладу має приватноправову природу. ЦК України встановлює для цих договорів деякі обов'язкові умови. Це встановлення банками для всіх вкладників – фізичних осіб – однакових умов: обов'язкове додержання письмової форми договору, пропозиція банку відкривати рахунки на оголошених умовах, грошові кошти на депозитні рахунки юридичні особи повинні перераховувати в банк тільки з поточних рахунків і повертати у безготівковій формі на ті ж самі поточні рахунки. Таким чином, депозитний договір слід вважати одностороннєзобов'язуючим; реальним та відплатним.

Обов'язковою умовою депозитного договору є відкриття та зарахування вкладу на відповідний банківський рахунок. Банківський рахунок слід розглядати як засіб бухгалтерського обліку грошових коштів. Рахунки, на яких клієнти розміщують свої вклади, окрім визначеної функції, виконують і іншу роль. Це перш за все договори. Відповідного до чинного законодавства України банківські рахунки бувають депозитними, поточними, кореспондентськими та ін.

Вклади грошових коштів або банківських металів можуть розміщуватись на депозитних або поточних рахунках.

Як правовий інститут, банківський рахунок за своїм змістом та правовою природою поєднує в собі публічно-правові та приватноправові елементи. З відкриттям банківського рахунку відносини виникають не тільки між сторонами договору – банком і клієнтом, а й між банком та державою, клієнтом та державою [9].

Відповідно до ст. 1066 ЦК України за договором банківського рахунку банк зобов'язується прийняти і зарахувати на рахунок, відкритий клієнтові, грошові кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування і видачу відповідних сум з рахунку та проведення інших операцій за рахунком.

Доцільно провести відмежування договору банківського рахунку від договору банківського вкладу. І за одним, і за іншим договором клієнту банком відкривається відповідний рахунок. Договір банківського рахунку є відплатним так само, як і договір банківського вкладу; і той, і інший договір передбачає повернення грошових коштів банком по закінченню строку договору. Сторони цих договорів вправі здійснювати розрахунки за допомогою переказу грошових коштів, які знаходяться у вкладах.

У літературі, де проведено аналіз банківських операцій, вказано на різницю між вкладом і рахунком. Стосовно вкладів, вони є внесенням певної суми грошей у банк на депозитний рахунок і її разове виучення. По депозитних, на відміну від поточних рахунків, немає руху надходжень і платежів. По них банк не здійснює платежів та розрахунків [10].

Відмежування цих двох договорів, на нашу думку, слід шукати в самій їх конструкції. Банківський вклад є різновидом позики, де позикодавцем виступає вкладник, а позичальником – банк. Проведення розрахункових операцій по вкладу не є суттю договору, а є побічною послугою, яка може бути присутньою, або відсутньою. Від цього сутність договору не змінюється.

У договорі банківського рахунку, навпаки, проведення операцій по рахунку є його сутністю, а нарахування відсотків на залишок може бути, а може й не бути. Знову ж таки сутність договору це не змінює.

Таким чином, сторони порівнюваних договорів мають відмінні цілі, оскільки їх інтереси спрямовані на отримання різних за правовою природою майнових благ: надання послуг в одному випадку, отримання приросту прибутку на капітал в іншому випадку.

Банк має право використовувати наявні на рахунку кошти, але не має права визначити та контролювати напрями використання коштів клієнта та встановлювати інші, не передбачені договором, обмеження його права розпоряджатися коштами на свій розсуд. Обов'язок вести рахунок клієнта полягає в тому, що банк зобов'язаний зберігати грошові кошти на депозитному або поточному рахунку клієнта, тобто вести облік коштів клієнта, що надходять та списуються з рахунку.

Депозитні рахунки відкриваються банком клієнтам на договірній основі для зберігання грошей, що передаються клієнтами банку в управління на встановлений строк та під визначений відсоток відповідно до умов депозитного договору.

Поточні рахунки відкриваються банком на договірній основі для зберігання грошей та здійснення всіх видів операцій за цими рахунками відповідно до умов договору. Відносини, що виникають при відкритті поточного рахунку, передбачають виконання доручення клієнта у здійсненні платежів та отриманні грошей, які

перераховані клієнту. При цьому зв'язок між вкладом, зарахованим на рахунок, і здійсненням платежів за рахунок цього вкладу є прямим. Сплативши прямим способом суми за дорученням клієнта, банк зменшує свій борг клієнту. У випадках, коли вклад у банк зроблений не самим клієнтом, а третьою особою у безготівковій формі, то з правової точки зору відбувається переказ боргу з тієї особи, яка проводить платіж клієнту банку, на банк. У результаті такої операції борг банку власника рахунку або зростає або виникає вперше.

Пред'являючи до банку платіжне доручення, власник рахунку таким способом дає банку розпорядження сплатити третій особі відповідну суму грошей на рахунок свого вкладу, який знаходиться у цьому банку на рахунку. Банк зобов'язаний виконати доручення клієнта, оскільки це обумовлено договором банківського рахунку. Таким чином, дії клієнта, який пред'являє до банку розрахункові документи з метою здійснення розрахункових операцій, є односторонніми правочинами, спрямованими на виконання договору банківського рахунку.

Однак деякі фахівці з цим не згодні. Так, О. С. Іоффе розглядає правочини по виконанню договору банківського рахунку, договорами позики, охорони та доручення. При цьому мова йде саме про договори, а не односторонні правочини. Сторонами такого договору є банк та його клієнт [11]. Е. С. Компанієць вважає, що правочини, які здійснюються для виконання договору банківського рахунку, є багатосторонніми договорами, які пов'язують в одне правовідношення платника, одержувача коштів і банк [12].

З цими точками зору не можна погодитися. Коли платник пред'являє платіжне доручення до банку, це дійсно можна назвати волевиявленням. Але для укладання договору необхідно, щоб волю висловила і інша сторона правовідношення. А банк не вправі виразити свою волю, тобто не вправі відмовити у прийомі платіжного доручення. Відмову слід розглядати як порушення зобов'язань банку, передбачених договором банківського рахунку. Одержувач коштів може не мати ніякого відношення до банку платника, в правовідносини з банком платника безпосередньо він не вступає, якщо це не його власний банк, і не може бути стороною багатостороннього договору. Одержувач коштів не може відмовитись від прийому платежу у зв'язку з цим, правочини з укладення договору банківського рахунку можуть бути тільки односторонніми [7].

Виконуючи доручення клієнта про здійснення розрахункових операцій, банк вступає у відносини з третіми особами. У цих випадках банк здійснює угоди від імені і за рахунок клієнта або від свого імені, але теж за рахунок клієнта, діє відповідно як повірений або комісіонер. У залежності від форми безготівкових розрахунків (платіжні доручення, чеки тощо) відносини між банком і

клієнтом, які складаються на підставі договору банківського рахунку, охоплюються конструкцією договору поруки або комісії, а сам договір банківського рахунку є договором змішаного типу, який поєднує елементи договору позики, поруки, комісії. Таким чином, договір банківського рахунку слід вважати двостороннє зобов'язуючим, консесуальним та відплатним.

Банківські рахунки опосередковують надійну обліково-розрахункову діяльність. Вони повинні розглядатися також як форма підприємницької діяльності, у якій є свої правила здійснення. З цього погляду банківський рахунок є одним із компонентів виключно банківської діяльності. Зі специфіки правовідносин, що регулюють відкриття та ведення банківського рахунку, в яких переплітаються диспозитивні та імперативні норми, похідними є особливості укладення договору банківського рахунку та порядку відкриття рахунку. Вони визначаються не лише домовленістю сторін, а й досить жорстко регулюються законами України та нормативно-правовими актами НБУ [2; 3; 5; 6]. Це передусім зумовлено фіскальними цілями, протидією відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом. Відкриттю рахунку і відповідно укладенню договору банківського рахунку з юридичною і фізичною особою обов'язково передуює взяття її на податковий облік, а закриття рахунку зумовлює обов'язок повідомляти про це податковий орган.

Банківські рахунки відкриваються зареєстрованим у встановленому законодавством порядку юридичним і фізичним особам. За договором банківського вкладу банки відкривають депозитні рахунки, за договором банківського рахунку – поточні рахунки.

Для відкриття рахунків банки зобов'язані ідентифікувати клієнтів, яким відкриваються рахунки, а також осіб, уповноважених діяти від їх імені. Підставою для ідентифікації клієнтів, яким відкриваються рахунки, є оригінали документів, які вони повинні надати уповноваженому працівнику банку. Так, підставою для ідентифікації постійно проживаючих громадян України є паспорт та документ, що засвідчує присвоєння йому ідентифікаційного номера платника податків.

Юридичній особі депозитний рахунок відкривається банком за умови надання нею копії нотаріально засвідчених документів: свідоцтва про державну реєстрацію, установчого документа (статуту, засновницького договору, установчого акта, положення); довідки про внесення юридичної особи до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України; документа, що підтверджує взяття юридичної особи на податковий облік. Якщо юридична особа використовує найману працю і є платником страхових внесків, додатково до цих документів подає копію документа про повідомлення нею Фонду соціального страхування від нещас-

них випадків на виробництві та професійних захворювань України щодо наміру відкрити депозитний рахунок.

У разі закриття депозитного або поточного рахунку суб'єкта господарювання банк протягом трьох робочих днів повідомляє про це відповідний орган державної податкової служби.

Список літератури: 1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. 2. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7.12.2001 р. зі змінами та доповненнями // www.rada.gov.ua. 3. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом» від 28.11.2002 р. // www.rada.gov.ua. 4. Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними та фізичними особами: Постанова Правління НБУ від 3.12.2003 р. № 516 // Вісник НБУ. – Вип.2 (95). – С. 93–99. 5. Інструкція про порядок відкриття, використання та закриття рахунків у національній та іноземній валютах: Постанова Правління НБУ від 12.11.2003 р. № 492 // Вісник НБУ. – Вип. 2 (95). – С. 4–70. 6. Положення про здійснення банками фінансового моніторингу із змінами та доповненнями: Постанова Правління НБУ від 14.10.2003 р. № 446 // Вісник НБУ. – Вип.1 (94). – С. 19–28. 7. Ефимова Л. Г. Банковское право. – М.: БЕК, 1994. – 360с. 8. Куник Я. А. Кредитные и расчетные отношения в торговле – М.: Финанси, 1970. – 217с. 9. Банківське право України / За заг. ред. Селіванова А. О. – К., 2000– 343с. 10. Баринов Є. А. Пятненко В. М. Банки капиталистических стран и их операции. – М.: Финанси, 1981. – 150 с. 11. Иоффе О. С. Обязательственное право. – М.: Статут, 1975 – 734 с. 12. Компанец Е. С., Поланский С. Г. Применение законодательства о кредитовании и расчетах. – М.: Статут, 1967. – 307 с. 13. Сорбаш С. В. Договор банковского счета: проблемы доктрины и судебной практики. – М.: Статут, 1999. – 272 с.

Надійшла до редакції 30.07.08

П. І. Пушкаренко

ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВИКЛАДАННЯ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ НА ОСНОВІ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ В КОНТЕКСТІ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Сучасні цивілізаційні виклики у багатьох країнах закономірно призводять до нового «освітнього буму,» глибоких освітніх реформ, зокрема входження української освіти в європейський і загально-світовий освітній простір при нагальній потребі наближення якості вітчизняної освіти до європейського рівня без утрати найкращого з власних традицій та напрацювань. Це зумовлено тим, що наша нинішня система вищої освіти, на жаль, дотепер залишається конгломератом із прикметних рис як старої радянської системи, так і нової для України, англо-саксонської системи освіти, упровадження якої рекомендується Болонською декларацією. Здійсненню рішучих кроків у реалізації принципів Болонського процесу в ХНУВС сприятиме застосування «Положення про організацію навчального процесу в Харківському національному університеті внутрішніх справ з урахуванням вимог кредитно-модульної системи».

Разом з тим ті труднощі, з якими просувається перехід вітчизняної освіти на кредитно-модульну систему організації навчального процесу (КМСОНП), свідчать про наявність серйозних проблем